

Posudek oponenta disertační práce

Vysoká škola	Univerzita Karlova
Fakulta	Filozofická fakulta
Katedra	Sociologie
Autor	PhDr. Petr Hampl
Název práce	White collar revisited – millsovská teorie vlivu byrokratizace na sociální a ekonomický vývoj západních společností. (White collar revisited – Millsean theory on impact of bureaucratization on social and economic development of western societies.)
Oponent	Prof. PhDr. Petr Matějů, Ph.D.

Text posudku

V úvodu oponentského posudku si dovoluji poznámku, která – jak osvětlím později – má k tématu předložené práce zásadní vazbu, byť možná pro některé její čtenáře vazbu spíše nepřímou a pouze kontextuální. Již v roce 1988, po necelých dvou desetiletích trvající eroze sociologie jako vědecké disciplíny způsobené nástupem trendů a směrů s větší či menší razancí zpochybňujících možnost objektivního vědeckého poznání společností, což konsekvantně vedlo ke stupňujícímu prorůstání sociologie s různými – často až radikálními – ideologiemi sociálně ukotvenými v převážně levicových intelektuálských kruzích západního světa (neomarxismus, postmodernismus, feminismus, atd.), vychází v *American Sociological Review* zásadní stať Gerharda Lenskiho „*Rethinking Sociological Theory*“, v níž tento prominentní teoretik velmi širokého záběru s nemalou empirickou erudicí konstatoval, že zásadním problémem sociologie je skutečnost, že se v ní vrší *nefalzifikovatelné teorie*. Současně upozornil na zjevnou neochotu sociologů pokoušet se o kauzální vysvětlení (slabost a chatrnost teorie se totiž projeví zejména ve chvíli, je-li vystavena testu kauzality). Zaplevelování sociologie „pseudoteoriemi“ rezignujícími na příčinná vysvětlení společenských jevů a procesů však pokračovalo i po této kritice a nelze říci, že dnes by na tom sociologie byla o mnoho lépe než na konci osmdesátých let.

Nelze se divit. Expandující sociologické komunity takový stav vyhovuje. Pomalu upadl v zapomnění jak Mills, který vědecky impotentní sociologii vystavil zatím snad nejtvrďší kritice, tak Merton, jehož koncept teorie středního dosahu přežívá v učebnicích, nicméně sociologii jako vědeckou disciplínu nijak výrazně nepoznamenal. Dále se hromadily a hromadí normativní teorie (jak by věci měly být), kritické teorie (teorie kritizující poměry, nikoli pěstující kritické sociologické myšlení), přibývá teorií bez potenciálu vysvětlit sociální jevy a změny probíhající v moderních společnostech (non-explanatory theories), nehledě na to, že reálné společnosti byly převládnuvším post-modernismem postaveny mimo existenci (realitou je jen jazyk a komunikace). Vedle stále více kritizovaného (protože post-modernistům a interakcionistům překážejícího) solidního empirického výzkumu se rozbujel kvalitativní výzkum, jehož výsledky z principu není možné falzifikovat jinak než opět kvalitativním výzkumem (tj. prakticky vůbec). Zde není bez zajímavosti uvést, že výsledky a závěry z kvalitativních výzkumů téměř vždy potvrzují původní předpoklady, což u kvalitního empirického výzkumu není tak snadné a běžné. Sociologie se tak paradoxně stále více otevírala relativismu, ideologiím a nejrůznějším módním „-ismům“. Tento neutěšený stav sociologie je sice občas předmětem kritiky, na stavu věcí to ovšem nic moc nemění. Paradoxně - avšak o to možná emotivněji – kritika zaznívá i ze strany těch, jejichž rané opojení symbolickým interakcionismem a „sociální konstrukcí reality“ přispělo k relativizaci

sociologického poznání a tudíž (často spíše nepřímou) i k další politizaci disciplíny. Snad nejostřeji proti současné „bídě sociologie“ tak vystupuje protagonista sociální konstrukce reality Peter Berger (viz například „*Sociology: A Disinvitation*“ z roku 1992 a „*Whatever Happened to Sociology*“ z roku 2002).

Toto vše jsem považoval za důležité uvést před vlastním posouzením předložené disertační práce, která do tohoto kontextu zapadá a budiž řečeno, že zásadně a pozitivním způsobem. Ještě jedna kontextuální poznámka. V době kdy Hampl dokončoval svoji disertační práci, vyšla provokativní a již dnes velmi vlivná monografie Garyho Markse „*Education, Social Background and Cognitive Ability*“ (Routledge, 2014), v níž se autor ostře vymezuje proti převažujícím tendencím relativizovat výsledky sociologických výzkumů opřených o solidní o falzifikovatelné teorie a usilujícího o *vysvětlení* demografických, sociálních, ekonomických a politických změn probíhajících v soudobých společnostech. Marksova monografie (podobně jako posuzovaná disertační práce) prolamuje řadu tabuizovaných témat, z nichž k nevýznamnějším patří učebnicemi „kanonizovaná“ a politickou korektností chráněná představa, podle níž reprodukce zhruba stále stejně velkých sociálních nerovností je primárně důsledkem sociálně-ekonomického původu a nikoli (možná dnes již v převažující míře) důsledkem mezigeneračního (genetického) přenosu kognitivních schopností (cognitive ability). Je to již druhá monografie vydaná v posledních několika letech (první byla práce Charlese Murray „*Coming apart: the state of white America.*“), která upozorňuje na to, že formující se nová (vyšší střední) třída s obrovským podílem na moci (který však není první pohled vidět) má velmi pravděpodobně charakter „kognitivní elity“, která se v důsledku genetického přenosu schopností a fungování elitních škol vybírajících si žáky téměř výhradně na základě testů studijních předpokladů silně korelujících s měřenou inteligencí, postupně uzavírá, a to jak sociálně (mobilitně), hodnotově (důraz na úspěch v práci i kultivovaný hédonismus), kulturně (participace téměř výhradně na „highbrow culture“) i geograficky (rezidenčně).

Hamplova disertační práce do tohoto proudu sociologického myšlení nejen velmi dobře zapadá, ale v mnohém dokonce překračuje hranice, na nichž se nejen Murray, ale i Marks zastavili, což ostatně platí i pro Millse, jehož dílem se Hampl otevřeně inspiroval. První je samotná *hranice sociologie* jako disciplíny. Hampl se záměrně a zdůvodněně pohybuje na pomezí sociologie a ekonomie. Vychází přitom z nezpochybnitelného předpokladu, že sociální procesy a změny, k nimž dochází ve vyspělých západních demokraciích, zejména pak vývoj a reprodukce nerovností a formování (nových) společenských (mocenských) tříd, jsou hluboce zakořeněné v ekonomické realitě. Současně překračuje *hranici pouhého výkladu* a bere na sebe riziko učinit poměrně odvážné (bohužel však myslitelné) predikce, které by teorie (hodná toho jména) měla umožnit a sociolog (hodný toho jména) by měl být schopen a ochoten formulovat. I toto bylo třeba předeslat, neboť lze očekávat, že strážci dobytých postmodernistických bašt a politické korektnosti nebudou Hamplovu práci přijímat s nadšením. Ostatně jinak tomu bylo s Millsem, kterého si Hampl zvolil jako model.

K práci samotné. Hampl si jako hlavní cíl své práce stanovil učinit pokus „formulovat teorii středního dosahu, která by na základě millsovských východisek vysvětlovala dopad byrokratizace na ekonomický a společenský vývoj západních společností“ (s. 22), přičemž v zájmu dosažení tohoto cíle využívá i další teorie, které „zkoumanou problematiku osvětlují z jiných stran a umožňují plasticky vnímat další aspekty“ (tamtéž). Sociologickou teorii nové třídy (která sice – jak Hampl s odvoláním na jiné práce připouští – nemá svůj počátek u Millse, ale možná už u Bakunina) obohacuje o ekonomickou teorii veřejné volby (zejména v podání Tullocka) s důrazem na staré i nové formy dobývání renty, a konečně o ekonomickou teorii (podnikatelských) inovací (Schumpeter), od níž odvíjí svoji vlastní typologii inovací. Lze jen souhlasit s tím, že – jak Hampl píše v závěru práce – „sociologická

perspektiva může ukázat takové aspekty ekonomického vývoje, které by čistě ekonomickému přístupu zůstaly skryté a dokáže vysvětlit jevy, pro které má ekonomie jen omezené vysvětlení.“ (s 112).

Výstavba teorie středního dosahu, k níž se autor zavázal, je bohatě opřena nejen o literaturu (zde autor prokazuje příkladnou schopnost práce se zdroji), ale též o základní principy filozofie vědy. Zde bych pouze poznamenal, že to, co autor skromně nazval „metodologickou odbočkou“ (s. 96-97), by se mělo stát součástí příručky adeptů oboru sociologie, které je třeba uchránit před vábením protagonistů post-moderních „diskursů“ a kvalitativních výzkumných agend, jimiž lze bez větší námahy prokázat platnost vstupních propozic (často silně normativního charakteru).

Za velmi úspěšné považuji i úsilí autora vysvětlit dvojí (až protichůdné) působení různých typů inovací, které přehledně systematizuje (str. 42-43). Jde přitom o jedno z hlavních východisek, na nichž pak autor staví svoji teorii nové (střední) třídy, která hraje klíčovou roli v zužování prostoru, v němž operuje tzv. „stará střední třída“ (podnikatelská třída), do níž ovšem nelze počítat podnikatele působící v byrokratickém segmentu a tudíž ve službách nové střední třídy a jejich cílů odvozených z principu dobývání renty.

Konstatuji, že všechny dílčí závěry formulované na konci jednotlivých subkapitol jsou formulovány přesně a ve vzájemných vazbách. Za zvlášť varující považuji závěry týkající se klesajícího vlivu podnikatelské třídy (v Milsově pojetí jde o „starou střední třídu“), ačkoli její role v ekonomikách západních zemí se nezmenšuje, zatímco politická, mocenská i ekonomická pozice nové střední třídy vyplývající z dobře organizovaného a o silný kognitivní potenciál opřehého budování strategií dobývání renty se posiluje a nevyhnutelně přispívá k ekonomickému vyčerpání současných západních společností a k erozi demokratického vládnutí.

Za lehce ambivalentní a zatím neprobádanou (nikoli ovšem nedůsledností autora) považuji tezi o erozi hodnot typických pro starou střední třídu a jejich možné osvojování elitou bílých límečků. Ambivalenci přitom nevidím v první části této teze (protestantská etika, na níž se kapitalismus etabloval, vlivem posilujícího hédonismu zřejmě skutečně eroduje), na druhé straně nejsou ani teoretické, natož pak empirické důkazy o tom, že by si tuto etiku osvojovala nová střední třída. Zde by bylo zapotřebí prozkoumat rodící se vazby mezi instrumentálním (extrinsic) a cílovým (intrinsic) pojetím práce, na jedné straně, a různými formami hédonismu (agresivní, resp. predátorský versus moderovaný, resp. alternativní) na straně druhé. Je docela možné, že právě v těchto vazbách bude časem možné nalézt odpověď na otázku, zda se protestantská etika typická pro starou střední třídu skutečně „stěhuje“ do jiných sociálních tříd či vrstev, kde se postupně etabluje pevnější vztah mezi cílovým pojetím práce a moderovaným (kultivovaným) hédonismem.

Za neméně zdařilý považuji výklad procesů vedoucích k růstu nové střední třídy a jejího etablování jako nové mocenské elity, proměnu manažerů v součást třídy bílých límečků (nový segment byrokratického aparátu) a posilování role tzv. nových podnikatelů, kteří se jako „mistři“ v obrábění symbolů a procesního ovládnání byrokratických aparátů stávají jedním z klíčových segmentů nové střední třídy.

O autorově schopnosti budovat teorii středního dosahu pak svědčí zejména práce s hlavními propozicemi (původně dvanáct) a tezemi (původně čtyři) navržené teorie. Aplikací principu Popperových břitev prvního a druhého řádu (v české sociologii postup zcela ojedinělý) pak

autor propozice i teze modifikuje (eliminuje tři propozice a dodává jednu hlavní tezi). Výsledek této operace je na první pohled zdařilý: podle autora existují falsifikátory, jejichž naplnění by vedlo k vyvrácení navržené teorie. Autor tedy činí závěr, podle nějž jde o teorii v popperovském smyslu (s. 104).

S ohledem na to, že cílem, který autor sledoval, bylo navrhnout teorii středního dosahu, která by měla mít své empirické koreláty (Lenski), na nichž by bylo možné teorii dále ověřovat (resp. falzifikovat empiricky), považuji za správné, že autor v dodatku provádí alespoň elementární empirické posouzení předložené teorie. Ačkoli jde o posouzení využívající převážně sekundárních dat (práce s primárními daty nebyla z pochopitelných důvodů přislíbena), u všech pěti stanovených falsifikátorů teorie obstála. Zde zdůrazňuji, že jde o první a zatím pouze elementární empirické posouzení navržené teorie. Na druhou stranu jak teorie samotná, tak její jednotlivé propozice a teze přímo volají po solidním empirickém prozkoumání, které bude mít – po dlouhé době – silnou teoretickou oporu české provenience.

Jako každá práce, i tato, má své drobné vady. Upozorním na dvě. Předně se obávám, že teze, podle níž „Násilný střet s jinou civilizací by ale také mohl vést ke vzniku spojenectví mezi novou vyšší třídou a agresorem, jak k tomu podle všeho dochází v některých skandinávských zemích.“ (s. 109) vyžaduje upřesnění. Možná patří k menšině, která neví, jaké aliance mezi novou vyšší třídou a agresorem vznikají ve skandinávských zemích, proto bych vysvětlení ocenil. Druhá drobná poznámka se týká odkazu na práci Szelenyiho a Billa, která není v seznamu literatury uvedena správně. Jde evidentně o článek Szelenyiho a Billa "*The three waves of new class theories.*", který vyšel v *Theory and Society* (1988: 645-667.)

Závěrem bych uvedl, že předložená disertační práce je vynikající (zatím nejlepší z těch, které jsem měl možnost číst), a to jak zvoleným tématem (velké téma světové sociologie), tak přístupem (výstavba teorie podle všech pravidel), stylem a jazykem (skutečně vytříbený jazyk i akademický) a konečně i potenciálem pro výzkum, který na tyto práci může navázat (přímo si o to říká). Nezakrývám, že práce může vyvolat polemiku, jejíž podstatu jsem se pokusil odhadnout v úvodu. I to podle mého názoru bude důkazem její kvality a užitečnosti.

Rozhodně doporučuji vydání této práce formou monografie, která by měla velký potenciál stát se jedním z hlavních českých textů adresovaným těm, kteří se hodlají zabývat procesy na pomezí sociologie a ekonomie.

V Praze dne 14.8. 2015

prof. PhDr. Petr Matějů, Ph.D.